

# Fyra kejserliga monument i Finland: Tillkomst, mottagande och bemötande

Sofia Aittomaa

LECTIO

En dag för många år sedan korsade jag Senatstorget i Helsingfors och hörde en auktoriserad Helsingforsguide förklara för en grupp turister att monumentet på torget var tillägnat den ryska kejsaren Alexander II och att han i Finland ihågkoms som det finska folkets välgörare och att man därför aldrig i det sedermera självständiga Finland velat förstöra det. Senare har jag stött på liknande påståenden lite var som här, likartade uttalanden har t.ex. framförts av en av Finlands tidigare statsministrar.

Helsingforsguiden kunde knappast ana att hennes rutinguidning en dag skulle bli inledningen till en doktorsavhandling i konstvetenskap. Då jag hörde hennes guidning höll jag på med min avhandling *pro gradu* om ett annat kejserligt monument: Alexander I:s kolossalbyst. I samband med avhandlingsarbetet hade jag stött

på material som motsade hennes påstående. Antagligen antog hon – som så många andra – att monumentet aldrig varit hotat eftersom det stod kvar än idag.

Egentligen kom jag in på ämnet redan 2007 då jag deltog i en kurs med det heltäckande namnet ”Finland och regionen II” med lektor Kari Kotkavaara som examinator. Vi hade i uppgift att skriva en uppsats om ett valfritt ämne som tangerade innehållet i kursen. Vid samma tid hade Uspenskijkatedralens förgyllda lökkupoler avlägsnats för restaurering. Kupolernas frånvaro fick mig att fundera över olika ryska och kejserliga inslag i stadsbilden och jag bestämde mig för att skriva en uppsats om en rad kejserliga symboler i Helsingfors, min hemstad under största delen av mitt liv.

Det som väckte mitt intresse var de kejserliga symbolernas öden i det självständiga Finland. Jag ville veta om de helt oproblematiskt blivit en del av stadsbilden i republiken Finland. Då jag gjorde mitt ämnesval kunde jag inte ana hur stort ämne jag gav mig in på. Kursuppsatsen ledde till min avhandling *pro gradu* som sedan ledde till doktorsavhandlingen.

Trots att brytningsskedet mellan storfurstendöme och republik var orsaken till att jag gav mig in på ämnet vidgades mitt intresse snart till att innefatta monumentens tillkomsthistoria. Jag ville veta vem som tagit initiativen till monumenten, vilket budskap de var tänkta att förmedla och i samband med vilka historiska och politiska skeden det skett. Ju mera jag läste mig in på ämnet, ju mera började jag intressera mig för betydelseskiftningar i monumentens historia, och småningom blev det tydligt att det fanns en stark koppling mellan monumentets tillkomst och dess senare öden.

I doktorsavhandlingen studeras hela livscykeln för fyra kejserliga monument i Finland: Alexander I:s kolossalbyst (1814) som stått på olika platser i Åbo och i Helsingfors, *Kejsarinnans sten* (1835) på Salutorget i Helsingfors, Alexander II (1894) på Senatstorget i Helsingfors och Peter den store (1910) i Viborg. Avsikten är att fördjupa förståelsen av dels de enskilda monumenten, dels av monumentresandet under Finlands tid som ryskt storfurstendöme, och dels av olika monumentens reception i det självständiga Finland.



Alexander I:s kolossalbyst stod ursprungligen i Akademihuset i Åbo och har sedan dess varit uppställd på olika platser i Helsingfors: universitetets solennitetssal, konsistoriets sessionssal, Nationalmuseets lilla innergård, invid Nationalbiblioteket och i Helsingfors universitetsmuseum *Arppeanum*. För tillfället står bysten i ett av museets magasin och väntar på en ännu inte fastslagen placering.

*Kejsarinnans sten* har en mindre mobil historia – monumentet vandaliserades 1917 och återställdes i ursprungligt skick först 1971. Monumentet över Alexander II har emellertid stått intakt sedan invigningen 1894. Det överlevde, trots en rad initiativ till att omplacera och/eller ersätta det, såväl övergången från storfurstendöme till republik som självständighetstidens tre första turbulenta decennier. Bronskollegan i Viborg var inte lika lyckligt lottad: sedan invigningen 1910 har Peter den stores monument både störtats och återuppställt två gånger.

Alla dessa monument härstammar från den s.k. "kejsartiden" (1809-1917) i Finlands historia, då den ryske kejsaren var storfurste av Finland. De har tillkommit under en tidperiod på drygt 90 år och härstammar således från olika skeden i landets historia.

I avhandlingen granskas monumentens symboliska funktion i relation till den växlande historiska och politiska kontexten. Monumentens historia rekonstrueras, liksom deras utformning, placering och betydelser un-

der olika tider. Samtidigt belyses olika maktspekter som är förbundna med monumenten och deras historia. De förstås och förklaras här som resultat av historiska *processer* som inte tar slut i och med invigningen. Undersökningen inbegriper därför – till skillnad från vad som är brukligt inom traditionell konstvetenskaplig forskning – också monumentens öden efter tillkomst och invigning. Monument har *alltid* ett symbolvärde – en symbolisk funktion – som inte är statisk, utan stadd i ständig förändring. I avhandlingen identifieras de tillfällen och perioder då monumenten fått ny aktualitet, dvs. då deras existens diskuterats och ifrågasatts.

Grundmetoden är att utifrån källmaterialet rekonstruera de enskilda monumentens historia och deras politiska kontext. Undersökningen bygger på en omfattande empirisk grundforskning, baserad huvudsakligen på arkivmaterial och samtida dags- och veckopress. Forskningsprocessen kan beskrivas enligt följande: 1) genomgång av materialet, 2) rekonstruktion av monumentprojektens historia och skapandet av en tidslinje, 3) identifiering av särskilt betydelsefulla händelser i monumentens historia, och 4) detaljstudium av sådana händelser och deras historiska kontext. Som helhet kan undersökningen betraktas som en fallstudie av kejsarliga monument i Finland.

Deras livscykel har inte studerats tidigare. Översikter och större jämförande studier saknas helt. Vad som hittills producerats är *pro gradu*-avhandlingar och

kortare artiklar om monumentens tillkomsthistorier. De enskilda monumenten har alltså i viss mån studerats, men tidigare forskare har oftast koncentrerat sig på deras tillkomsthistoria eller på rent estetiska eller ikonografiska frågor. Det finns knappast något skrivet om deras senare öden. Här utgör monumentet över Peter den store ett undantag (se artikel III).

De kejsarliga monumenten som genre har som regel inte inkluderats i den finländska konsthistoriens kanon; i avhandlingen ifrågasätter jag denna praxis och fyller en lucka i den konsthistoriska forskningen. Monumentkonsten är överlag underrepresenterad i de nationella konsthistoriska översiktsverken och med undantag av monumentet över Alexander II upptas inget annat kejsarligt monument i översiktsverken. Dessutom inkluderas bara valda delar av Alexandermonumentets historia. I konsthistoriska översiktsverk, såsom *Konsten i Finland. Från medeltid till nutid* (1998 [1978]), används en bild av blomsterhyllningen i samband med februarimanifestet 1899, medan andra delar av monumentets historia överhuvudtaget inte kommenteras (se artikel III).

Avhandlingens tre artiklar är författade under en period av fem år, 2012-2017, och återges i avhandlingen i den ordning de publicerades. Ordningföljden sammanfaller f.ö. med monumentens tillkomstkronologi: Alexanderbysten (1814), *Kejsarinnans sten* (invigt 1835), Alexander II:s monument (invigt 1894) och Pe-



ter den store (invigt 1910). Artiklarna kan läsas självständigt, men tagna tillsammans visar de nya samband mellan kejserliga monument i Finland och deras öden under självständighetstiden.

Avhandlingens forskningsobjekt har tillkommit under en period på drygt 90 år. De enskilda verken förstås som antingen avsedda att värna Finlands autonomi och särställning i det ryska riket (Alexander I:s kolossalbyst, *Kejsarinnans sten*, Alexander II) eller som tecken på motsatsen (Peter den store).

Aktörerna bakom samtliga monumentprojekt tillhörde en elit: akademisk, politisk eller bådadera. Alexanderbysten genomdrevs och finansierades av universitetet. *Kejsarinnans sten* realiserades av en direktion bestående av högt uppsatta män: en politisk elit. Även Alexander II:s monument förverkligades av en av ständerna tillsatt delegation bestående av ledande politiker och akademiker. Alla monumentprojekt krävde kejsarens godkännande, vilket meddelades för Alexanderbysten, *Kejsarinnans sten* och Alexander II:s monument. Peter den stores krävde inte samma formella procedur i och med att kejsaren själv stod som initiativtagare.

Monumenten finansierades enligt olika modeller. Två av dem bekostades av initiativtagarna: Alexanderbysten av akademien i Åbo och Peter den store av Nikolaj II. Denna finansieringsmodell hade en klar fördel: projekten kunde genomföras snabbt. Ett annat sätt att finansiera monumentprojekt var genom insam-

ling (subskription). *Kejsarinnans sten* finansierades i första hand genom subskription och de insamlade medlen kompletterades (i två etapper) med statliga medel. Alexandermonumentet däremot finansierades helt och hållet genom subskription. En viktig poäng är att medelinsamlingarna (*Kejsarinnans sten* och Alexandermonumentet) var nationella, inte kommunala. I båda fallen deltog landsbygden och mindre orter i finansieringen. Denna finansieringsmodell hade också fördelen att den medförde nationell legitimitet som en manifestation av folkviljan.

Monumenten är multifunktionella och fyller en rad olika funktioner. Alexanderbysten tillkom för att det fanns ett behov av att visa sin lojalitet mot de nya makt-havarna. Placeringen i Akademihusets solennitetssal var prestigefull och genom bysten var kejsaren symboliskt närvarande i alla akademiska sammanhang. Budskapet tydliggjordes också genom den latinska inskriptionen, i vilken kejsaren hyllades som fäderneslandets och universitets fader.

*Kejsarinnans sten* tillkom efter kejsarbesöket 1833. Budskapet är lite mera komplext än i Alexanderbysten. Monumentet tillägnades kejsarinnan, men var givetvis en hyllning till kejsarhuset. Även här visade den finländska eliten sin lojalitet med de nya härsarna. Den stora dubbelörnen på jordklotet symboliserar kejsardömetts herravälde, men även det lilla storfurstendömet finns med i form av ett vapen på örnens bröst. Det sär-

egna i monumentet är ändå den tvåspråkiga inskriptionen på latin och finska. Den senare bör ses som en manifestation av nationalitetstanken.

Monumentet över Alexander II hyllar den liberala storfursten som 1863 sammankallade Finlands ståndslandtag. Det är värt att notera att man i monumentet inte valde att återge kejsarens levnadsår eller regeringstid, utan en specifik och mycket betydelsefull händelse i landets historia. Men som fallet ofta är med långa och utdragna monumentprojekt kan betydelsen komma att ändras medan projektet ännu är i gång. Då monumentet invigdes 1894 hade det en annan betydelse än vid tidpunkten för initiativet: som en hyllning av den gamle gode kejsaren, som till skillnad från den nuvarande respekterat och främjat Finlands autonomi.

Monumentet över Peter den store i Viborg är, till skillnad från de övriga, ett *motmonument* riktat mot två tidigare monumentprojekt (Agricola och Knutsson), och dess tillkomst sammanhänger med en större programhelhet i samband med det ryska firandet av 200-årsminnet av Viborgs erövring 1910. Monumentet var främst avsett att fungera som revirmarkör för området som en del av det ryska kejsardömet.

Under sin historia har monumenten återaktualiserats upprepade gånger och som rekonstruktionerna av deras historia visar har detta praktiskt taget varje gång skett i politiskt tillspetsade situationer. Alexander I:s kolossalbyst aktualiserades i samband med förfinsk-



ningen av universitetet, Kejsarinnans sten i samband med den ryska revolutionen, Alexander II:s monument i samband med förryskningssträvandena, och Peter den store i samband med krigsföring och erövring. Aktualiseringen tog många former: förstörelse eller förstörelseförsök, omplacering eller degradering, rekonstruktion, och ersättande.

Monumenten återaktualiserades ofta i samband med andra monumentprojekt. I avhandlingen finns flera exempel på att nya monumentprojekt ledde till diskussioner om de kejsrerliga monumentens existens, berättigande och placering. Nya nationella monumentprojekt och existerande kejsrerliga monument konkurrerade ofta om en och samma plats. Det ter sig som om den främsta drivkraften bakom flera monumentprojekt var att få till stånd en omplacering eller degradering av de kejsrerliga monumenten. Ett bra exempel är det självständighetsmonument i Helsingfors, som planerades ersätta Alexander II:s monument, men som aldrig förverkligades.

En förklaring till att vissa kejsrerliga monument i Finland vandaliserats och att andra bevarats ligger i deras tillkomsthistoria, något som blir tydligt då man jämför monumenten över Alexander II och Peter den store. Alexandermonumentet utsattes visserligen för ett förstörelseförsök från ryskt håll, men trots upprepade hot har det inte vandaliserats av någon finländsk oppositionell grupp. Som avhandlingen visar har detta

antagligen haft att göra med flera saker: att monumentet restes på finländskt initiativ, att det utfördes av en erkänd finländsk konstnär, och att det hade en speciell politisk betydelse i Finlands historia. Peter den stores monument vandaliserades däremot inte bara en utan två gånger. Både när det restes för första och andra gången fungerade det som en revirmarkör, medan störtandet också fungerade symboliskt som ett bevis på att den tidigare överheten var historia.

På 1920-, 1930- och 1940-talen gjordes upprepade försök att förstöra, avlägsna eller ersätta monumenten. Bakom initiativen låg oftast olika nationalistiska eller fascistiska rörelser såsom *Akateeminen Karjala-Seura*, *Lapporörelsen* och *Itsenäisyyden Liitto*.

I argumentationen för omplacering/degradering hänvisades ofta till platsens höga status, till monumentets politiska otidsenlighet eller till olika estetiska skäl. Det sistnämnda argumentet användes även av dem som ville bevara monumenten. Båda lägren hänvisade till olika internationella paralleller, det vill säga till länder och skeenden där man antingen förstört eller bevarat monument. I många fall hänvisade man även till monumentens tillkomsthistoria. Tre av dem restes ju på finländskt initiativ och på detta sätt motiverade de sina platser även i det självständiga Finland. I fallet Alexander II:s monument hänvisade man ofta även till dess roll i samband med protesterna mot februari-manifestet, dvs. som ett led i den nationella frigörel-

seprocessen. Vandaliseringen av Peter den stores monument berättigades kanske inte, men förklarades med dess tillkomst som en påtvingad och provokativ revirmarkör.

De kejsrerliga monumentens inkluderande respektive exkluderande i den nationella konsthistorieskrivningen har som framgår flera orsaker. Inte heller degraderings- och förstörelseförsöken behandlas i de nationella översiktsverken och flera generationer av konsthistoriker har medvetet valt att bortse från fenomenet i historieskrivningen. *Avrussificeringen* är ett faktum och det är på tiden att detta fenomen beaktas i den finländska konsthistorieskrivningen.

**FD Sofia Aittomaa disputerade i ämnet konvetenskap vid Åbo Akademi 11.10.2019. Hennes doktorsavhandling behandlar kejsrerliga monument i Finland.**

